

TERTS ISTVÁN

Négy pszichiáter, az amerikai Paul Watzlawick, Milton H. Erickson és Bruno Bettelheim, valamint az angol Charles Rycroft írásai a nyelvről I.

Az első „olvasónapló” alkalmát kénytelen vagyok felhasználni egy pótlásra. Ahogy az már lenni szokott, a Vászolyi Erik posztumusz szövegében és a jegyzetekben is szereplő angol *bloody*ről (2014b: 45–46) utólag találtam egy érdekes adalékot, amit most tesztek közzé – és ez lesz egyben az átvezetés az első „hőshöz”, Paul Watzlawickhoz. Ezt az osztrák származású, Velencében pszichológiát és filológiát, majd Zürichben pszichiátriát tanuló, és India és Salvador után végül az Amerikai Egyesült Államokban működő pszichiátert, kommunikációkutatót mindenki ismeri: vagy valamelyik világsikerült könyvéből (ezek egy része magyarul is elolvasható, sokuk pedig párhuzamos angol és német változatban jelent meg), vagy legalábbis ismerik az általa megfogalmazott maximát, amely szerint „nem lehet nem kommunikálni”.

Watzlawick 1978-ban (majd újabb, átdolgozott kiadásban 2002-ben) jelentette meg *Gebrauchsanweisung für Amerika* [Használati utasítás Amerikához] című könyvét a müncheni Piper Verlag városokhoz és országokhoz készült használati utasításainak a hosszú sorozatában (feltételezem, hogy a többi kötetet is szellemesség, vitriolos humor jellemzi, tehát hogy az egész sorozat inkább összehasonlító kulturális, mint útikönyvirodalom). Az „A helyzet reménytelen, de nem súlyos” című világsikerű könyvének (1989) a magyar fordítását Füredi János igen lelkes utószava zárja (99–108); itt ez olvasható erről a könyvről: *Használati utasítás az Amerikába látogatóknak című könyv[ét] a Lufthansa referense úgy ajánlott[a]: ez egy olyan útikönyv, aminek benne kellene foglaltatni[a] minden Amerikába szülő repülőjegy árában*” (101).

Arról sem Füredi Jánosnál, sem máshol nem lehet olvasni, hogy miért nem jelent meg ez a könyvecske Amerikában is. Azért nem tapogat teljesen sötétben az ember: az ismertető könyvben (1978: 10–11) ugyanis maga Watzlawick is foglalkozik az amerikai humorral, főleg az angol – és általában az európai – humorhoz való viszonyával, és nem az előbbit részesíti előnyben. A fő különbséget – az Amerikában tanító angol irodalomtörténész, Evans nyomán (Evans 1976) – abban látja, hogy „az iróniát, az understatementet és a viccet [ha szabad így fordítani az angol *wit*et], az európai diszkurzus három kedvenc módját”, a „double entendre”-t [a rejtett, mögöttes jelentés megértését] nem kedveli a nyíltságra, áttekinthetőségre törekvő, az illúziók fogságában élő amerikai társadalom (amely „az informális büvöletében él, de közben arra büszke, hogy realista” [uo.]). Ismert a történet: Mikes Györgynek (1912–1987) az angolokhoz készült hasonló stílusú „használati utasítása”, a *How to be an alien*, (magyar címén *Anglia papucsban*, 1946/1953) például gúnyosan kritikus hozzáállása

ellenére óriási siker volt a szigetországban. Egy amerikai megfelelőjével vélhetőleg nem történt volna meg ez.

Ebben a könyvben szerepel egy egész fejezet az amerikai nyelvről, nyelvhasználatról (70–91); és ebben (83) szerepel az „erős kifejezésekről”, köztük a *bloody*ről szóló rész (a német szöveget nem az eredeti, az olvasót közvetlenül megszólító formában, hanem általánosítva fordítom):

Angliától eltérően az USA-ban a bloodyt mint szitokszót nagyobb társadalmi stigma nélkül lehet használni. Eredeti, blaszfemikus jelentése (Bless our Lady!) ugyanis az amerikaiak körében nem használatos. (Hozzáteszi ennek kapcsán: Még általában a blaszfemikus kifejezésekről: óvakodni kell attól, hogy jó társaságban akár csak olyan viszonylagos felkiáltásokat is megengedjünk magunknak, mint az „Istenem”, „egek”, és főképpen bármiféle utalást a pokolra és az ördögre. Bármennyire „szabad” is ugyanis az amerikaiak nyelve, a puritán gátlásoktól azért annyira mégsem mentes.)

Mondanom sem kell, nem azért idéztem ezt a szófejtést, mintha el lehetne dönteni, ez a *Bless our Lady!* > *bloody* etimológia lehet-e a döntő szó ebben a kérdésben; elsősorban erre a kis könyvre akartam felhívni az Olvasók figyelmét (legalább a nyelvről szóló fejezettel biztosan haszonnal ismerkednének meg a németül nem tudók is), valamint arra, hogy szerzője mennyire fogékony a nyelvhasználat kérdései iránt. Mint minden a pszichiátriával, a pszichoanalízissel foglalkozó könyvet, az övét is ez jellemzi, hiszen nyilvánvaló, hogy a pszichoanalízis, általában a pszichiátria eminensen foglalkozik a nyelvvel, azon túl is, hogy eszközként használja. Fónagy Ivánra már hivatkoztam, ő ezt írja (többek között mesterének, Hollós Istvánnak kéziratban maradt töredékes munkájáról szólva): „Ez a pszichoanalízis történetének fontos fejezete. [...] itt többen törtek utat, csak azt lehetne talán mondani, hogy még nem lett ebből főútvonal. Persze lehetne főútvonal is... Nagyon sokat hozna a nyelvészetnek, hogyha ezt az irányt komolyan vennék. Előbb-utóbb nyilván sor is kerül rá. Kétségtelen, hogy analitikusoknak elméletileg is, gyakorlatilag is sokat jelent a nyelv és a nyelvtudomány. Freud azt írja valahol, hogy az analitikus képzés során nyelvészettel is kell az eljövendő analitikusnak foglalkoznia. Archeológiával, nyelvészettel, irodalommal, ezt Freud nagyon világosan látta” (Fónagy 1997/2001: 213). „[...] a pszichoanalízis és a nyelvészet kapcsolata aszimmetrikus. Az analitikusokat jobban érdekli a nyelv, mint a nyelvészeket a pszichoanalízis. [...] Egy modern nyelvész úgy viszonylik a pszichoanalízishez, mint egy ósdi, elavult, múlt századi valamihez” (uo. 212.). Nem idézem tovább ezt a hallatlanul érdekes interjút, csak az Olvasók figyelmébe ajánlom, megjegyezve, hogy a téma kiválóan alkalmas olyan „tandemórákra”, ahol pszichológus és nyelvész együtt vezeti a szemináriumot. (Freudról, stílusáról és a nyelvhez való viszonyáról még lesz szó.)

Már utaltam (Vászolyi 2014b: 45–46) a magyar származású, de külföldön (is) alkotó Thienemann Tivadarra, Fónagy Ivánra és A. J. Storferre, akik mindhárman a pszichoanalízis és a nyelvészet közös metszetében (is) működtek. (Thienemannról nagy művének magyar fordítója, Simoncsics Péter fog reményeim szerint az „olvasónapló” rovatba írni.) Most négy, angolszász területen működő pszichiáter írásaiból idézek, amelyek nyelvi (néha egyben nyelvészeti) problémákat érintenek.

Paul Watzlawick (1921–2007): „A változ[ta]tás nyelv[é]”-ről

Watzlawick könyveiből nem is egy megjelent magyarul (lásd a bibliográfiát), de az olvasónaplóba választott nem (bár tudomásom szerint az Animula Kiadó tervezi a megjelentetését): *The language of change. Elements of therapeutic communication* [A változás nyelve. A terápiás kommunikáció elemei] (1978), és ennek német változata: *Die Möglichkeit des Andersseins. Zur Technik der therapeutischen Kommunikation* [A másság lehetősége. A terápiás kommunikáció technikájáról] (1982). A szerző erről a párhuzamosságról külön nem szól, de – mint más könyvei esetében is (például Watzlawick 1976 és 1977) – arról van szó, hogy párhuzamosan készítette el a két változatot, tehát nem mechanikus fordítás készült. Én először az angolra csíptem el, azt olvastam, majd véletlenül szereztem tudomást a német változatról, és attól kezdve párhuzamosan használtam őket. Itt végig az angolra hivatkozom, azt idézem – mint minden olyan esetben, amikor nem tűntetek föl más fordítót vagy nem „hivatalos” magyar kiadásból idézek – a saját átültetésemben.

A világsikerű „A helyzet reménytelen, de nem súlyos” (Watzlawick 1989) nagyszerű utószavában Füredi János részletesen foglalkozik a most szóban forgó kötetrel is (talán abban reménykedett az utószó szerzője, hogy az általa ismertetett-dicsért könyv valamikor majd megjelenik magyarul; 1989 óta ez azonban még nem valósult meg, vagyis egyelőre még csak az utószava van készen!). Ez az utószó nálam jobban összefoglalja, ezért ezt idézem (105–106):

„A két félteke túlsúlyának megfelelően Watzlawick kétféle nyelvezetet különböztet meg. A bal féltekéét: az értelemét, mely objektív meghatározó, elemezhető, magyarázatokra alkalmas, logikus, a tudomány nyelvezete. A jobb féltekéét: ez a jelképek nyelvezete, a szintézisé, a totalitásé, a metaforáké és a szimbólumoké. [...] Ennek megfelelően szerzőnk szerint a legtöbb pszichoterapeutá[na]k az a] hibája, hogy páciensükkel a bal félteke szabályai szerint próbálnak kommunikálni, csak az okság és a logikai gondolkodás eredői szerint. Elhanyagolják, hogy mondanivalójukat a jobb félteke felé közvetítsék, és nem ismerik a kondenzált, különleges kifejezésű jobb félteke nyelvét. Ha csak a bal félteke nyelvezetével foglalkozik [tulajdonképpen: él] a terapeuta, elhanyagolja a páciens értékeinek, elvárásainak, reményeinek, félelmeinek, előítéleteinek valódi megértését. Watzlawick szemléletének megfelelően a terápiá[na]k az a] feladata, hogy a páciens [...] világképét megváltoztassa. Ezt úgy tudja elérni, ha blokkolni próbálja a bal félteke kritikus gondolkodásmódját [...]”.

„A technikák, amelyeket Watzlawick *A változás nyelvezete* című könyvében leírt, olyanok, mint a paradoxon, a tünetváltás, az átcímkezés, a szójátékok, a magatartás-előírás, a zavart okozó technikák és a többi. Gyakorlatilag *A helyzet reménytelen* című könyvében is egy ilyen új technikát alkalmaz, az indirekt beszédet, a negatív átfordítás nyelvét” (Watzlawick 1989: 105). A két könyv tehát igazából összetartozik (legalábbis az eredeti nyelveken).

Watzlawick így fogalmazza meg a könyv műfaját és célját: *Ennek a [jobb féltekei] nyelvnek a gyakorlati, klinikai használata nehéz, és ez a jelen könyv tárgya. Nyelvtan-könyvről van szó, olyan nyelvtanfolyamról, amelynek segítségével a terapeuta képes megragadni ennek a nyelvnek a lényegét, és felhasználni páciensei javára. Ezt persze könnyebb kimondani, mint megcsinálni, ezért ebben az értelemben csak vezérfonal le-*

het, nem pedig használati utasítás. Közismert tény, hogy csupáncsak egy grammatika elolvasásával nem jutunk el egy nyelv tudásához (1978: IX–X).

Watzlawick számos példája kollégájától, Milton Ericksontól származik, akiről külön is szó lesz, így a majd tőle idézettek is idetartoznak illusztrációként.

Azt hiszem, elég volna akár csak annyit megemlíteni a szerző stílusáról, hogy könyvében számos karikatúra, anekdota és vicc szerepel. (A magyar olvasót kicsit meg is zavarja, hogy a nyilván Ausztriából magával vitt vicceket mi egyértelműnek pestieknek tudjuk és érezzük; ugyanez történik különben a berliniekkel is. Lehet, hogy Kelet-Európában ugyanaz volt – és talán maradt – a helyzet a viccekkel is, mint amit Pestről mondott valaki (talán Molnár Ferenc): „Az embernek az a benyomása, mintha összesen 200 pengő volna az egész városban, és az járna körbe.”?) Mondanom sem kell, hogy akármilyen földrajzi jelzőt viselnek is ezek a viccek, zsidó „érintettségük”, alaprétégük kétségtelen.

Ez a gondolkodási és verbális stílus nem csupán a szerző személyiségének – és közép-európai származásának – a következménye, hanem tudatos „ars poeticá”-ja is.

A jellemző című (Mennyire valóságos a valóság [How real is the real/Wie wirklich ist die Wirklichkeit?]) könyvének (1976 és 1977) bevezetőjében így fogalmaz:

Ez a könyv nyíltan felvállalja azt a célt, hogy szórakoztató legyen, és hogy anekdotikus formában az olvasó elé tárja a kommunikációkutatás bizonyos önkényesen kiválasztott területeit, amelyek szokatlanok, érdekesek, és talán még hihetetlenek is, mégis ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) közvetlenül részt vesznek valóságfelfogásaink kialakulásában. A pedánsoknak az ilyen tárgyalási mód felületesség és tudománytalannak tűnhet, de azt kellene szem előtt tartaniuk, hogy a tudományos magyarázatnak két alapvetően különböző módja van. Az egyik egy elmélet megfogalmazásával indít, és azután bizonyítja az elmélet érvényességét, hogy ezzel szolgálja a tapasztalati tények megértését. A másik módszer abban áll, hogy bemutatunk nagyszámú, a legkülönbözőbb területekről származó példát, és megpróbáljuk ezen a gyakorlatias módon megmutatni, hogy ezekben a látszólag egészen különböző példákban milyen közös szerkezet van, és milyen következtetéseket lehet ebből levonni. A két módszernél tehát a példák használatának nagyon különböző a jelentősége. Az elsőnél a példák bizonyító erejűeknek kell lenniük. A másodikban az analógiák, metaforák és szemléltetések szerepét kell játszaniuk – le kell írniuk, könnyebben érthető nyelvre kell lefordítaniuk, viszont nem okvetlenül kell bizonyítaniuk is. Ez az eljárás tehát megengedi az exemplifikációk használatát, amelyeknek a szó szigorú értelmében nem kell tudományosnak lenniük; ilyen a költészetből és a regényekből származó idézetek, anekdoták és viccek használata, sőt végső fokon tisztán imaginárius gondolkodási modelleké is. Ezt az eljárást már sok évvel ezelőtt tiszteletreméltóvá tette démon-modelljével Maxwell.

Ez a könyv a második módszeren nyugszik, és azt remélem, hogy ezzel az olvasó számára lehetővé teszem, hogy a valóságfelfogás és a valósághoz való alkalmazkodás összetett problémáit, hogy úgy mondjam, a hátsó kapun át közelíthesse meg.

Az itt következő fejtegetések sem képletek, sem elvont elméletek megértését nem előfeltételezik. Ellenkezőleg, a könyv mesélni akar, és mesélve tudást közvetíteni. Az a cél, hogy az olvasó bárhol kinyithassa és tetszése szerint akárhol elkezdhesse

olvasni, vagy továbblapozzon benne (1977: 8–9; sajnos a folytatás idézéséről le kell mondanom).

Ennek a „könnyed” stílusnak az átültetése természetesen nem könnyű feladat. Éppen ezért nagy öröm, ha olyan jól sikerül, mint a *Változás* (Watzlawick–Weakland–Fisch 1990) esetében. Gerevich József a könyvhöz írt előszavában (16) így dicséri a fordítást: „a maga nemében páratlan munka. *Pap Mária* nem kevesebbre vállalkozott, mint arra, hogy úgy ültesse át a szerzők sodró erejű, lebilincselő, szépirodalmi ihletettségu stílusát, hogy az magyarul is legalább annyira élvezetes legyen, emellett megőrizze szakmai hitelességét. Hogy ez ilyen magas színvonalon sikerült neki, az nyelvész szakmájának és műfordítói tehetségének köszönhető.”

Watzlawick (és a köréhez tartozók) egyik fontos módszere az átkeretezés, a vonatkoztatási keret megváltoztatása. Ez a változtatási technika persze a tudomány alatti, de igen sikeres „népi pszichológiának” és azon belül a humornak is ismert eszköze. Egy példa az egyik legdurvább, ugyanakkor leghatékonyabb humorral rendelkező (egykori?) német dia- és szociolektusból, a berliniből: a piszkos inggallérú emberre így szólnak rá: *Hé, maradt az ingén még egy kis fehér folt, tüntesse el gyorsan kátránnyal (faszénnel)!* (Hasonló példa még számtalan van, de azok nemigen illenek egy tudományos folyóirat lapjaira.)

Egy igen hasznos és tanulságos nevelépszichológiai könyvben (Ginnot 1977: 20) a szerző elmeséli egy kisfiú óvodába érkezésének a történetét (a fordításban magyar nevek szerepelnek):

Amikor az ötéves Bálint először ment óvodába [Amerikáról lévén szó, értsd: iskola-előkészítő tanfolyam], meglátta a falon levő „festményeket”, és hangosan megkérdezte: „Ki csinálta ezeket a szörnyű képeket?”

Anyja zavarba jött. Megrován nézett a fiára, és gyorsan rászólt: „Nem szép dolog szörnyűnek nevezni a képeket, amikor azok ilyen szépek!”

Az óvo néni azonban, aki megértette a kérdés valódi jelentését, mosolygott és azt mondta: „Itt az óvodában nem kell szép képeket festened. Csúnya képeket is festhetsz, ha éppen ahhoz van kedved.” Széles mosolyra húzódott erre Bálint szája, mert a hangosan kimondott kérdése mögötti valódi kérdésre kapott választ: „Mi történik az óvodában azzal a fiúval, aki nem tud olyan szép képet festeni?” [...]

Bálint elégedettnek látszott. Ügyes kérdéseivel sikerült megszereznie a szükséges információkat: „Egész rendes felnőt. Még akkor is nehezen gurul méregbe, ha egy kép csúnyára sikerült [...] Úgy látszik, nem kell itt félnem. Nyugodtan itt maradhatok.” Bálint búcsút intett édesanyjának, és bement az óvo nénivel a terembe, hogy megkezdje első napját az óvodában.

Lehet még említeni Freud híres ajánlólevelét a Gestapóhoz. Freud maga is a Watzlawick ajánlotta módszert alkalmazta, amikor engedélyt kapott a kivándorlásra, de „ennek egyik előfeltételeként például alá kellett írnia ezt az előre elkészített iratot: »Alulírott Freud prof. ezennel tanúsítom, hogy Ausztriának a Német Birodalomhoz történő Anschluss-át követően a német hatóságok, mindenekelőtt a Gestapo, tudományos hírnevemnek kijáró megbecsüléssel és tisztelettel kezelt, teljes szabadságban él-

hettem és dolgozhattam, tetszésem szerint folytathattam mindennemű tevékenységeimet; e tekintetben minden érdekelttől a legmesszebbmenő támogatásban részesültem, és a legcsekélyebb panaszra sincs okom.« Amikor a náci biztos elhozta Freudnak ezt az okiratot, [...] aláírta, de megkérdezte, hozzátehet-e még egy mondatot: »Mindenkinek őszintén ajánlhatom a Gestapót!«» (Jones 1973: 661–662; a történet olvasható – egy alapos elemzéssel együtt – itt is: Watzlawick–Beavin–Jackson 2009: 149).

Érdemes megjegyezni, hogy Sigmund Freud nagy írónak is számít (Frankfurt városának Goethe-díját – melynek kitüntetettjei között volt például Albert Schweitzer is – 1930-ban ő kapta meg; írói teljesítményéről később monográfia is készült, lásd: Muschg 1975). Ezt Szerb Antal természetesen már annak idején észrevette: „Freud maga kitűnő író is, az egyetlen stílusművész az analitikusok táborában” (Szerb é. n.: 911), és egy első pillantásra meglepő szemponttal is kiegészítette: „Mindig világos és mindig szellemes; annyira szellemes, hogy ezzel árt is a művésnek azok szemében, akik a tudományt csak nagyképű ornátusban tudják elfogadni, és nem értik meg, hogy valaki tréfálkozhat azon is, ami legszentebb meggyőződése” (Szerb é. n.: 911).

És végül idézek egy pszichológuskörökben több változatban is ismert anekdotát. Popper Péter nyomán Kertész Ákos így rögzítette a példabeszédet (Kertész 1995: 78):

Világhírű író egy amerikai egyetemen „A művészet lényege” címmel tart előadás-sorozatot. Két szemeszter után föláll, és elbúcsúzik a hallgatóitól. Azok föl vannak háborodva. Ezt nem teheti! Egy évig dumált itt nekünk, de a művészet lényegéről semmit sem mondott!

Elnézést, mondja a prof (a híres író), igazuk van. Akkor most röviden elmondom.

A Central Parkban koldul egy vak, nyakában tábla: VAK VAGYOK, ADAKOZZA-NAK! Megáll előtte egy pasi, és azt kérdi: „Mennyit bír itt megkeresni naponta?” „Hát olyan öt-nyolc dollárt” – mondja a vak. „Uram, ajánlok egy üzletet” – mondja az ismeretlen. Én most megfordítom a táblát, és ráírok valamit. Maga megígéri, hogy senkivel nem olvastatja föl, mit írtam oda. Egy hónap múlva visszajövök. Ha kevesebbet kerestem, vesztettem, kifizetem a veszteséget, és kap még kétszáz dollárt, oké?” A vaknak nincs sok vesztenivalója, az ötlet elég örült ahhoz, hogy ráálljon az alkura. Egy hónap múlva megáll előtte az ismeretlen pasas. „Na?” „Uram” – mondja a vak, „Magát a Jóisten vezérelte ide, megfogadtam, amit kért, nem olvastattam el senkivel, de azóta negyven-ötven dollárt is megkeresek egy nap. Maga csodát művelt, áldja meg érte az Isten! Megkérdezhetem most már, hogy mit írt ide?” „Persze” – feleli az idegen. „JÖN A TAVASZ, ÉS ÉN NEM LÁTHATOM.”

Nos, Hölgyeim és Uraim, ez a művészet lényege!

Watzlawick (és köre) egyik kulcsfogalma több társszerzőkkel vagy egyedül írt könyvének (Watzlawick 1978, Watzlawick–Weakland–Fisch 1990) címében is szerepel: *változ(tat)ás*. Azért írom így, mert az angol *change* egyszerre tárgyatlan és tárgyas (műveltető) ige (amilyen a *to sell* és a *to fly* is). Magának a módszernek éppen az a lényege, hogy ez a *változás* nem magától megy végbe, hanem a beteg (vagy általában az ember) tudatosan, szándékosan *változtatja* (változtassa) meg azt a keretet, amellyel nincsen megelégedve. Éppen ennek a cselekvésnek az elhatározására és elkezdésére biztatnak, ennek a módjára akarnak megtanítani az ilyenfajta könyvek! Én tehát biztosan *változ-*

tatást használnék. De mivel lefutott ügyről van szó, meg talán nincs is teljesen igazam, természetesen megelégszem azzal, hogy minden alkalommal erre gondolok.

Nincsen mód itt Watzlawick magyarországi recepcióját elemezni (és részben bírálni az elmaradások miatt). Ezért még csak röviden megemlítek két olyan tanulmányt, illetve könyvfejezetet, amelyekben az ő munkásságát elemzik, majd utalok Watzlawick első említéseire, végül két adalékkal szolgálok, és egy megjegyzést teszek:

1. Buda 1982 = *Nyelv és kommunikáció az úgynevezett stanfordi iskola felfogásában*. A nemrég meghalt szerző a Watzlawick munkahelyén, a világhírűvé vált kaliforniai Palo Alto-i műhelyben végzett kutatásokat foglalta össze Szépe György felkérésére az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XIV.* kötete számára; ennek alcíme „Újabb nyelvészeti témák”, és szervesen összetartozik „A nyelvről való gondolkodás története” alcímű XIII. kötettel.

2. Griffin 2003 = a szerző monumentális munkájában hat részben és 35 fejezetben foglalja össze a „state of the art”-ot. A 11. fejezet „Az interakcionális nézőpont” címen tárgyalja igen didaktikusan – amin nem „gügyögés”-t kell érteni, hanem jól átgondolt felsőoktatási vagy ismeretterjesztő pedagógiát! – Paul Watzlawick munkásságát (Griffin 2003: 155–167).

3. Egyes tanulmányok, illetve könyvrészletek már az előtt megjelentek tőle magyarul, hogy a teljes kötetek is hozzáférhetővé váltak. (Lásd Buda szerk. 1973 vagy Horányi 1977–1978: 67–71, illetve 2003 I.: 98–101.)

4. Watzlawick alapvető szerepet játszik a több szakmát is átfogó konstruktivizmus kialakításában. Erről tájékoztat az ő szerkesztésében megjelent, német nyelvű tanulmánykötet (amelynek előszavát, a tanulmányokat kísérő kommentárokat és két, e kötet számára készült tanulmányát ő írta): Watzlawick szerk. 1981. A konstruktivizmusról, főleg pedagógiai vonatkozásairól tájékoztat: Nahalka 2002.

5. Végül idézek még egy igen tanulságos adalékot: Szentágothai Jánosról szólva mondja Szépe György (Szépe 2011: 200): „[az 1979-es nyíregyházi nyelvészkonferen-szuson] kiderült, hogy Szentágothai János tökéletesen tisztában volt a hetvenes évek derekán lezajlott dél-kaliforniai agykutatói fordulat nyelvészeti vonatkozásaival (vagy 15 évvel korábban, mint ezek Krashen és más terjesztők révén eljutottak erre).”

Ezen idézet kapcsán hadd zárjam egy szubjektív megjegyzéssel. Tudtommal mesz-sze nem olyan népszerű Szépe György *Nyelvészportrék* című könyve (Szépe 2013), mint amennyire várható volt – ami számomra egyszerűen megfoghatatlan. (Hírek szerint ugyanez vonatkozik a korábban, tehát még életében megjelent *A folyton megújuló nyelvészet* című kötetére – Szépe 2011 – is.) Ez a rendkívüli ember, nagyon sokunknak mentora, mintegy tovább él ebben a könyvében; ezért magát fosztja meg egy óriási élménytől, aki nem veszi a kezébe, és nem forgatja újra meg újra; akár ismerte még őt személyesen, akár már nem. Rovatunkon mindenesetre nem múlik: hamarosan Simoncsics Péter írása fog megjelenni erről a könyvről.

Milton H. Erickson (1901–1980) „tanító történetei”

Watzlawick idézett könyvében sűrűn, részletesen és lelkes elismeréssel idézi Milton Erickson amerikai pszichiáternek az esettanulmányait (mint ahogy bőven és nagy elismeréssel, lelkesen idéz más kollégákat is, márpedig köztudottan az is jellemző, kitől mit és hogyan idéz valaki!); az egész könyvet is neki ajánlja: „To Dr. Milton H. Erickson Who

Heals With Words”. Erickson még élt, amikor a könyv megjelent, így nyilván öröme szolgált e megtisztelő – és találó – dedikáció. Erickson pedig – mint maga írja, betegsége miatt csak rövid, de – igen lelkes előszót írt a *Változás* című könyvhöz (Watzlawick–Weakland–Fisch 1990: 17–18), amelyben ilyeneket lehet olvasni: „rendkívül fontos könyv”, „lelkesítő mű”, „jelentős teljesítmény”, „remek olvasmány”, „nélkülözhetetlen”.

Ericksonról és róla szerencsére magyarul is sok olvasható (ami csak még csábítóbbá teszi, hogy az ember eredetiben is élvezte a munkáit!) (Haley 2009, Rossi–Rosen 2015 és Erickson–Rossi–Rossi é. n. is sok Erickson-idézettel szolgál).

Számtalan „tanító története” között vannak egyes szám első személyűek is; ezekben saját életére hivatkozik. A továbbiakban vázlatosan részben saját szavaival, részben Haley 2009 és Rossi–Rosen 2015 alapján foglalom össze ezt a rendkívüli „életív”-et (Rossi–Rosen 2015: 6).

Nevadai „szerény anyagi körülmények között gazdálkodó, sokgyermekes paraszt-családban” született; onnan (ezt mindig büszkén emlegette) ekhós szekéren költöztek át Wisconsinba. „Színvagnak született, továbbá teljesen hiányzott a ritmusérzéke, és érzéketlen volt a hangszínéért is. [...] Négyéves koráig nem ejtett ki szavakat, akkor kezdett beszélni, és hamarosan kiderült, hogy diszlexiás. Mindezen eltéréseket a 20. század elején még diagnosztizálni sem tudták, nemhogy kezelni.[...] A diszlexiáját nagyon tudatos munkával legyőzte.”

A családban összesen két könyv volt, és farmgyerekként a rátört szörnyű betegség nélkül aligha lett volna belőle „első generációs értelmiségi” (bár – mint Rossi–Rosen 2015: 6 leírja – még nem volt tízéves sem, amikor kétségbe vonta a nagyapja burgonya-ültetési módszerét). „Különleges érzékenységet fejlesztett ki az emberi korlátoltsággal szemben, és végül is élethivatása lett az emberi gondolkodás korlátainak áttörése.”

17 éves korában következett be a tragédia: „gyermekbénulásban megbetegedett; az állapota olyan súlyos volt, hogy az orvosok lemondtak róla.” Isteni (és nem orvostudományi) csoda, hogy egyáltalán túlélte a betegséget, de a legtöbbet saját magának köszönhette: „hónapokig csak a szemét tudta mozgatni, majd egyre haladt testrészei kontrollálásában: megtanult beszélni, majd a karjait használni, mankózni, majd gyári ülő munkával keresett pénzt tanulmányaihoz” (Rossi–Rosen 2015: 6, 8). Maga mesélte el, hogyan segítette neki kishúga első járási kísérleteinek megfigyelése mozgása fejlődésében (tulajdonképpen önfejlesztésében):

„Volt nekem egy fantasztikus előnyöm másokhoz képest. Gyermekparalízist kaptam, és teljesen lebénultam. Csak a szememet tudtam mozgatni. Nagyon tehetetlenül és magányosan feküdtem az ágyban” (Rossi–Rosen 2015: 75). *„Volt egy babakorú kishúgom, éppen akkor tanult járni. Tőle lestem el, hogyan lehet felállni és lépni”* (Rossi–Rosen 2015: 8).

A viszonylagos testi felépülést kísérte azonban az őt majd a szakmájához – és óriási szakmai sikerekhez – hozzásegítő másik „fantasztikus előny”:

Olyan erős volt a gyulladás, hogy az idegrendszerem szenzoros része is tönkrement. Tudtam mozgatni a szememet, és megmaradt a hallásom. Nagyon magányos lettem ott az ágyban fekve, csak a szemem forgott. Karanténban voltunk a farmon, hét

lánytestvérrrel és egy bátytal, a két szülőnkkel és egy ápolónővel. Hogyan szórakoztathatnám magamat? Elkezdtem nézni az embereket és a környezetemet. Hamarosan megtanultam, mikor jelenti a nővéreim „nem”-je azt, hogy „igen”. És mikor képviseli az „igen” az ellenkezőjét. Kínálnak a testvérünknek egy almát, de gondolatban visszszakívánják. Így kezdtem el tanulmányozni a szavak nélküli közlést és a testbeszédet (Rossi–Rosen 2015: 8).

Az egyetem előtti nyáron teljesen egyedül 1200 mérföldes kenutúrára indult (pedig kezdetben alig tudott evezni, és a gátaknál a csónakját sem tudta a vízből kiemelni). 51 éves volt, amikor a betegség újra támadott: ismét megbénult, de ekkor – két bottal – hegyi túrákon edzette magát. Egy tanítványa és kollégája ekkori állapotáról ezt írja:

Kerekesszékbe kényszerült, a légzését csak a rekesze és néhány bordaközi izom biztosította, gyenge volt a látása és a hallása, ráadásul krónikus fájdalmai voltak a régi bénulásai nyomán. Am az örömeivel, az eleven szellemével leírhatatlan klímát teremtett maga körül. Szenvedélyes és karizmatikus volt. A második napon, amit az okításommal töltött, annyira megindított ez a helyzet, hogy sírva fakadtam. De minden dicséretet elhárított – nem akarta, hogy piedesztálra emeljék (Rossi–Rosen 2015: 18).

Ezt a megrendítő, de egyben felemelő „hősköteményt” el kell hagynunk, mert a tulajdonképpeni fejlődés – amely őt aztán a hivatása felé elindította – szellemi téren következett be. Manfred Lütz (Lütz 2009), aki Erickson élettörténetéről is beszámol, valamint eriksoni „tanító történeteket” is idéz, „a 20. század legzseniálisabb pszichoterapeutájá”-nak nevezi őt, akinek „terápiái a nyelv hatását használták ki, kezdve az egyes szavak megválaszolásától a hanglejtésen át egészen a gesztikulációig, és ez optimális a problémamegoldáshoz. Esetei legendásak” (Lütz 2009: 65). (Ennek a nagyszerű könyvnek a német címe magyarul nehezen visszaadható szójátékot tartalmaz: *Irre! Wir behandeln die Falschen. Unser Problem sind die Normalen. Eine heitere Seelenkunde*. „Irre!” interjekcióként körülbelül annyi, mint „Megáll az ember esze!” – ezért van mögötte felkiáltójel –, ugyanakkor főnevesült melléknévként jelentése ’örültek’. Az alcímek: Nem azokat kezeljük, akiket kellene. A problémát a normálisak jelentik. Vidám lélektan.)

A terjedelem és a magyarul is hozzáférhető könyvek nagy száma miatt elég volt röviden foglalkoznom Ericksonnal, akinek sorsa és személyisége magával ragad mindenkit, aki megismerkedik vele. Több száz „tanító története” közül egy nekem különösen kedveset választottam ki, amely közvetlenül a nyelvhasználattal függ össze. A hipnózisnak – sok más esettől eltérően – itt nem volt szerepe (Erickson–Rossi–Rossi é.n. teljes egészében ilyenekről szól). Ismétlem: akár saját szavaival, akár mások összefoglalásában idézik őket, önmagukon túl kitűnő angol nyelvi olvasmányoknak is számítanak ezek a történetek.

Watzlawick (1978: 141–143) foglalja össze az első esetet (de közben átadja a szót Ericksonnak; ezt a részt kövérítés jelzi). Ezzel az esettel azt illusztrálják, hogy „megtanulni a páciens nyelvét” néha nem csupán metafora.

Erickson fiatal kórházi pszichiáterként érdekes esettel találkozott. A beteg egy kb. 25 éves férfi volt, akit öt évvel azelőtt a rendőrök szedtek össze az utcán zavart viselke-

dése miatt. Kilitét nem lehetett megállapítani, mert semmilyen dokumentum nem volt nála, és senki sem kereste, így a kórházban ragadt. Ő maga semmiféle információval vagy magyarázattal nem szolgált, csak annyit közölt, hogy „A nevem George”, továbbá „Jó napot!” és „Jó éjszakát!”. Minden más kommunikációs kísérletre hosszan, gyors verbalizációval reagált egy mesterséges halandzsanyelven. Hosszú évek alatt senkinek (pszichiátereknek, pszichológusoknak, nővéreknek, szociális munkásoknak, betegtársainak) nem sikerült a szósalátájában értelmet találni vagy George-ot rábírní arra, hogy érthetően beszéljen. Végül magára hagyták, és attól kezdve szinte szünet nélkül csak maga elé motyogott. Erickson George ott-tartózkodásának hatodik évében csatlakozott a többiekhez, és ő maga így írta le a kezelést.

Egy titkárnő gyorsírással lejegyezte azt a szóáradatot, amivel George minden a kórterembe belépőt üdvözölt. Az átírást hiába tanulmányoztuk, semmiféle jelentést nem tudtunk felfedezni benne. Ekkor gondos munkával parafrázist készítettünk George „nyelvére”: olyan szavakat használtunk, amelyek csak kevésbé hasonlítottak az ő megnyilatkozásaihoz szereplőkre, és intenzív munkával elértem, hogy a George-éhoz hasonló szerkezetű szósalátát tudtam improvizálni, de teljesen más szókinccset használva...

Ekkor elkezdtem azt a gyakorlatot, hogy mindennap némán ültem George ágya mellett, egyre hosszabb ideig, míg végül egy óra lett belőle.

A legközelebbi alkalommal hirtelen – a levegőbe beszélve – megmondtam a nevemet. George nem reagált. A következő nap már őhöz fordulva mutatkoztam be. Hosszú, mérgesnek hangzó szósalátát produkált anélkül, hogy rám nézett volna. Amire én a magam gondosan megtervezett „nyelvén” udvarias és érdeklődő hangon ugyanilyen hosszú szósalátával feleltem. George meglepetést mutatott, és amikor végeztem, más, ezúttal kérdő hangzású vokalizációval válaszolt. Erre ismét, mintha neki válaszolnék, udvarias, magyarázó hangzású szósalátával reagáltam. Egy fél tucat további „beszélő”-váltás után George hallgatásba burkolózott, én pedig más dolgom után néztem.

Másnap reggel a beszélgetés kölcsönös bemutatkozással kezdődött. Ezután George hosszú szósalátával rukkolt elő, amire én udvariasan a magaméval feleltem. Ezután hosszú és rövid halandzsa megnyilatkozások váltakoztak, míg George el nem hallgatott, és én dolgomra nem mentem.

Ez így ment egy ideig. Azután egy reggel George a kölcsönös bemutatkozás után négyórás, megszokott nélküli szófolyamot produkált. Bár emiatt elmulasztottam az ebédemet, én is így válaszoltam neki. George figyelmesen meghallgatott, és kétórás nonszensszel válaszolt, amire aztán az én fáradt, ugyancsak kétórás „válaszom” következett. (Feltűnt, hogy George egész nap szemmel tartotta a faliorát.)

Másnap reggel George ismét a megszokott módon köszönt, de hozzáfűzött kétmondatnyi halandzsát, amire én is ugyanilyen hosszú értelmetlenséggel feleltem. George ekkor ezt mondta: „Doki, beszéljen értelmesen.” „Oké, szívesen. Mi a vezetékneve Magának?” „O’Donovan, és már ideje volt, hogy valaki rendesen tudjon válaszolni egy kérdésre. Több mint öt éve dekkolok már ebben a tetves kórházban...” (ehhez hozzáillesztett még egy-két értelmetlen mondatot). Így válaszoltam: „Örülök, hogy megtudtam a nevét. Öt év hosszú idő...” – majd én is hozzáillesztettem vagy két halandzsa mondatot).

Watzlawick még elmeséli, hogy George hamarosan elhagyhatta a kórházat. Időről időre meglátogatta Ericksont, és beszámolt neki sorsa alakulásáról. A rövid látogatások minden alkalommal rövid szósalátával kezdődtek és végződtek, amelyekre George az orvostól is ilyet várt el, majd hozzátette: „Nincs jobb az életben, mint egy kis hülyéskedés, nem igaz, Doki? [Nothing like a little nonsense in life, is there, Doctor?]

E történet – amely több száz fennmaradt (és körben járó) anekdotát képvisel – olvasói nem csodálkoznak, hogy Rossi–Rosen (2015: 76) szerint (kiemelés tőlem) „Minden történet elmondása közben finoman kuncogott. Örömet lelte bennük, és ezzel a másikat is meghívta a játékba. Ha nem akartál játszani, az a te bajod volt.”

Ennél meggyőzőbben, azt hiszem, senki nem tudná ajánlani ennek a rendkívüli embernek az írásait olvasásra, élvezésre és tanulásra!

Milton Erickson maga is tiltakozna, ha a „történetes módszer” feltalálójának bárki is őt próbálná kikiáltani. Közismerten évezredek óta használatos és sikeres ez a módszer. Elég, ha a folklórból a népmesékre (így Az ezeregy éjszaka meséire) vagy a Bibliára utalok (a népmesék és a Biblia Bettelheim kapcsán még szóba fog kerülni). Hadd említsem meg külön a Németországban élt iráni orvos, Nossrat Peseschkian (1933–2010) munkásságát, amelyet „Keleti történetek – nyugati lelki bajok” alcímű, magyarul is olvasható kötete (Peseschkian 1991) ismertet; külön is felhívom a figyelmet ennek a könyvnek a már említett Füredi János által írt utószavára (231–237). Erickson (és számos követője) részben a hipnózissal való kombinálásban jelentett újat, részben az idézeteinkkel is bemutatott – legtöbbször jótékonyan sokkoló – „átkeretezés”, „változtatás” nyílt szándékával.

Erickson kapcsán érdemes megemlíteni még két amerikai pszichológust és orvost. Dan(iel) Gottlieb személyes sorsa is hasonló volt Ericksonéhoz: baleset következményeként deréktól lefelé megbénult, és egész életére kerekesszékebe kényszerült. Számos könyve, rádiós, televíziós műsora és számítógépes kapcsolatai (köztük autista unokájához írt *Drága Sam!* című könyve (Gottlieb 2008) és másik magyarul megjelent kötete (Gottlieb 2013) ugyanazt a mély humanizmust árasztja, amely Ericksont (és persze Watzlawickot és kollégáit) is jellemzi. A nemrégien meghalt angol származású Oliver Sacks (1933–2015) számtalan érdekesebbnél érdekesebb könyvével nálunk is jelen van és népszerű. Gottlieb jelmondata mindnyájukra igaz: „I teach kindness”. És az is, hogy mindnyájan a nyelv bravúros használói, művészei. (Ami persze a fordítókat néha igencsak megizzasztja!)

IRODALOM

(A szerző kérésre a külföldi szerzők keresztnéve is rövidítetlenül szerepel.)

Buda Béla (szerk. stb., 1973): *Kommunikációelméleti szöveggyűjtemény I. rész (Általános kommunikációelmélet)*. Budapest: Tankönyvkiadó, majd több újabb kiadás.

– (1982): *Nyelv és kommunikáció az úgynevezett stanfordi iskola felfogásában. Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 14, 17–27.

- Erickson, Milton H. – Rossi, Ernest L. – Rossi, Sheila I. (é. n.): *A hipnózis valósága*. Budapest: Animula.
- Evans, J. Martin (1976): *America: The view from Europe*. Stanford: Stanford Alumni Association.
- Fónagy Iván (1997/2001): Nyelvészet és pszichoanalízis. Beszélgetés Fónagy Ivánnal (Az interjút készítette Erős Ferenc és Szilasi Judit). *Thalassa* 8, 42–58. Újra in: Ritter Andrea – Erős Ferenc (szerk.): *A megtalált nyelv. Válogatás magyar származású francia pszichoanalitikusok munkáiból*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 204–214.
- Ginnot, Haim (1977): *Szülők és gyermekek*. Budapest: Medicina.
- Gottlieb, Daniel (2008): *Drága Sam! Egy nagypapa levelei unokájához szeretetről, veszteségről és az élet ajándékairól*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- (2013): *Szívelkéék. Szívből élni és szeretni, nyitott szemmel figyelni*. Budapest: Park Könyvkiadó.
- Griffin, Em (2003): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest: Harmat.
- Haley, Jay (2009): *A rendkívüli Milton H. Erickson*. Budapest: Animula.
- Horányi Özséb (szerk., 1977–1978): *Kommunikáció I–II*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó; második, bővített és javított kiadás (2003): Budapest: General Press.
- Jones, Ernest (1973): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Budapest: Európa.
- Kertész Ákos (1995): Élttem – és ebbe más is belehalt már. (*curriculum vitae*). *Kortárs* 39/1, 74–80.
- Lütz, Manfred (2009): *Irre! Wir behandeln die Falschen. Unser Problem sind die Normalen. Eine heitere Seelenkunde*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Mikes, George (1946): *How to be an alien*. London: André Deutsch; magyar fordítása (1953): *Anglia papucsban*. New York/Genf: Grossmann.
- Muschg, Walter (1975): *Freud als Schriftsteller*. München: Kindler Verlag.
- Nahalka István (2002): *Hogyan alakul ki a tudás a gyerekekben? Konstruktivizmus és pedagógia*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Peseschkian, Nossrat (1991): *A tudós és a tevehajcsár. Keleti történetek – nyugati lelki bajok*. Budapest: Helikon.
- Rossi, Ernest L. – Rosen, Sidney (2015): *Milton H. Erickson élete és tanító történetei*. Budapest: Animula.
- Szépe György (2011): *A folyton megújuló nyelvészet. Szépe György nyelvészeti írásaiból tanárok és diákok részére*. (Válogatta és szerkesztette Terts István.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szépe György (2013): *Nyelvészportrék*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szerb Antal (é.n.): *A világirodalom története*. Budapest: Magvető Könyvkiadó (V. kiadás).
- Vászolyi Erik (2014, 2015): 100 érdekes angol szó. Terts István jegyzeteivel. 1–5. *Modern Nyelvoktatás* a: 20/1–2., 74/80–87; b: 20/3., 39/43–51; c: 20/4., 62/66–74; d: 21/1., 55/61–69; e: 21/2–3., 85/90–95. [a jegyzetek lapszámái a perovnal után szerepelnek]
- Watzlawick, Paul (1976/1977): *How real is real? Confusion, disinformation, communication*. New York: Random House.
- (1977): *Wie wirklich ist die Wirklichkeit? Wahn. Täuschung. Verstehen*. München: Piper Verlag.
- (1978): *The language of change. Elements of therapeutic communication*. New York: Basic Books.
- (szerk., 1981): *Die erfundene Wirklichkeit. Wie wissen wir, was wir zu wissen glauben? Beiträge zum Konstruktivismus*. München/Zürich: Piper Verlag.
- (1982): *Die Möglichkeit des Andersseins. Zur Technik der therapeutischen Kommunikation*. Bern/Stuttgart/Wien: Verlag Hans Huber.
- (1989): *A helyzet reménytelen, de nem súlyos*. Budapest: Helikon.
- (2002): *Gebrauchsanweisung für Amerika*. (2., bővített kiadás). München/Zürich: Piper Verlag.
- Watzlawick, Paul – Beavin, Janet – Jackson, Don (2009): *Az emberi érintkezés. Formák, zavarok, paradoxonok*. Budapest: Animula.
- Watzlawick, Paul – Weakland, John H. – Fisch, Richard (1990/2008): *Változás. A problémák keletkezésének és megoldásának elvei*. Budapest: Gondolat; 2. kiadás: Budapest: Animula.